

ЈОВАНА БЛАЖИЋ ПЕЈИЋ
JOVANA BLAŽIĆ PEJIĆ

НИЛ ПОПОВ И СРБИЈА
NIL POPOV AND SERBIA

Отисак из публикације *Србија и Русија 1814–1914–2014*
(Научни скупови Српске академије наука и уметности, књ. CLV,
Одељење историјских наука, књ. 38)

Reprinted from the publication *Serbia and Russia 1814–1914–2014*
(Scientific Conferences of the Serbian Academi of Sciences and Arts, vol. CLV,
Department of Historical Sciences, book 38)

БЕОГРАД 2016

НИЛ ПОПОВ И СРБИЈА¹

ЈОВАНА БЛАЖИЋ ПЕЈИЋ

Када говоримо о историји српско-руских веза током последња два века, вредно је осврнути се на личност која се у Русији међу првима окренула проучавању српске историје и историје српско-руских односа, и која је током друге половине XIX века ангажовањем у Московском словенском комитету радила на зближавању двају народа у политичком, културно-просветном, црквеном, те и економском погледу. Реч је о угледном руском професору и историчару славистике Нилу Александровичу Попову (1833–1892). Колики је његов допринос на пољу историје славистике, нарочито историје српског народа, већ је добро познато.² Стога, задатак овог рада биће да прикаже домете његовог друштвеног ангажовања, у том смислу – његове везе са Србима, када су оне биле најживље, од 1867. до 1877. године, као и да покуша да макар делимично осветли његову улогу у вези с подршком српском националном покрету. Одговоре на постављена питања потражили смо у богатом архивском материјалу личног фонда Нила Попова, који се данас чува у оквиру Научно-истраживачког одељења рукописа Руске државне библиотеке у Москви.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): Подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

² О Нилу Попову, о његовом раду као професору и историчару славистике, више у: И. Г. Воробљева, *Професор–славист Нил Александрович Попов. Научная, педагогическая и общественная деятельность*, Тверь 1999; исти, *Нил Александрович Попов (1833–1891)*, Историки России: биографији, под ред. А. А. Чернобаева, Москва 2001, 281–289; исти, *С. А. Никитин о деятельности историка–слависта Н. А. Попова*, Професор Сергей Александрович Никитин и его историческая школа: материалы международной научной конференции, под ред. И. В. Чуркиной, Москва 2004, 73–77; Л. П. Лаптева, *История славяноведения в России в XIX веке*, Москва 2005, 299–322; В. Вулетић, *Нил Попов (1833–1891)*, Настава и историја: часопис просветних радника, 7 (2007), 47–84; Б. Косановић, *Историчар Нил Попов о себи Срба у Руско царство*, Сеоба Срба у Руско царство половином 18. века, Нови Сад 2005, 423–429; исти, *Нил Попов о друштвеним и културним збивањима у Новом Саду (у 60-тим годинама XIX века)*, XVIII столеће IV: радови с научног скупа одржаног у Новом Саду 25. и 26. октобра 2001, уредио Н. Грдинић, Нови Сад 2006, 98–102.

I

Нил Попов рођен је у градићу Бежецк (Тверска губернија) као други син у породици свештеника и учитеља латинског и руског језика. Након завршене Тверске гимназије љубав према науци довела га је у Москву, где је 1850. године уписао Историјско-филолошки факултет, на ком је завршио основне, магистарске и докторске студије. Године 1860, на позив професора, касније ментора и таста, историчара Сергеја Михајловича Соловјева, Нил Попов постао је асистент на катедри за руску историју, где је касније као професор и у три наврата као декан радио све до 1888. године. Годину дана након одбране магистарске тезе Нил Попов добио је могућност студијског боравка у иностранству, и управо то путовање представљало је преломни моменат за његову каријеру.³

Двогодишње путовање по Европи и Балкану допринело је његовом сазревању као историчару и слависти, омогућило му је да се упозна са стварном ситуацијом на терену, да усаврши језик и стекне важне контакте. Из Москве је кренуо септембра 1862. године и најпре је посетио немачке градове, а неко време задржао се у Берлину и Дрездену. Наредне године по неколико месеци провео је у Прагу, па у Бечу, где је имао прилике да упозна протојереја Михаила Фјодоровича Рајевског, свештеника при руском посланству у Бечу. Од фебруара 1864. године преко Пеште обилазио је Нови Сад, Сремске Карловце и Београд.⁴ У Новом Саду упознао је Јована Хаџића и Александра Сандића,⁵ који су му помогли око истраживања. У престоници Кнежевине Србије провео је неколико месеци, ту је остао све до краја јуна⁶ и за то време имао је прилике да сретне Јована Ристића, Алимпија Васиљевића, Панту Срећковића, Милана Ђ. Милићевића и др.⁷ Помоћ у истраживању указао му је Лазар Арсенијевић Баталака.⁸ Након Београда посетио је Загреб и Љубљану, затим Влашку, Молдавију, Бугарску и Босну, да би се септембра 1864. године преко Берлина вратио у Москву.⁹ Путовање је искористио за

³ И. И. Шимко, А. А. Голомбиовский, *Памяти Нила Александровича Попова*, Москва 1892, 4–21; И. Г. Воробьева, *Профессор–славист Нил Александрович Попов. Научная, педагогическая и общественная деятельность*, 15–21.

⁴ И. Г. Воробьева, *Профессор–славист Нил Александрович Попов. Научная, педагогическая и общественная деятельность*, 23.

⁵ Рукописно одељење Матице српске (даље: РО МС), Писма, 2743. *Н. А. Попов – Антоније Хаџић, Москва, 14. март 1883.*

⁶ Већ 1. јула 1864. године (по новом календару) нашао се у Загребу: *Јован Хаџић – Н. А. Попов, Нови Сад, 25. јун/7. јул 1864.* Два писма Јована Хаџића Нилу Александровичу Попову, прир. Ј. Војводић, *Зборник Матице српске за славистику* 37 (1989), 176–177.

⁷ И. Г. Воробьева, *Профессор–славист Нил Александрович Попов. Научная, педагогическая и общественная деятельность*, 24.

⁸ Н. А. Попов, *Россия и Сербия. Исторический очерк русского покровительства Сербии с 1806 по 1856 год. До устава 1839 года – После устава 1839 года*, Ч. 1–2, Москва 1869, VIII–IX.

⁹ И. Г. Воробьева, *Профессор–славист Нил Александрович Попов. Научная, педагогическая и общественная деятельность*, 23.

прикупљање архивског и другог материјала, као и вредне литаратуре, што је послужило као основ његове докторске тезе. Библиотека, коју је успео да прикупи, била је импозантна у то време што се словенске литературе тиче, највећа у Москви.¹⁰ На пут је кренуо са знањем пољског и чешког језика, а српски је током путовања довео до савршенства.¹¹

Откриће словенског света, међународне политичке и друштвене прилике, учинили су да је Нил Попов и научни и друштвени рад усмерио ка Словенима. По повратку с путовања, под утицајем Михаила Петровича Погодина, Ивана Сергејевича Аксакова и Михаила Никифоровича Каткова, а вероватно по узору на своје професоре, Сергеја Михајловича Соловјева и Осипа Максимовича Бођанског, Попов је започео „дружење“ с московским словенофилима. Године 1865. у брошури „Вопрос об общеславянской азбуке“ изјаснио се за увођење општесловенског писма и правописа, као предуслова за стварање словенског јединства.¹² Знао је да предавања које је држао о историји Јужних и Западних Словена на Московском универзитету нису довољна и да је потребно учинити нешто више, пробудити интересовање руског јавног мњења за судбину словенских народа, па се крајем 1865. године укључио у припремање Велике етнографске изложбе у Москви. Друштво љубитеља природних наука, које је припремало ту изложбу, усвојило је његов предлог да се у изложбу укључе и Словени, па је у наредне две године био задужен за све контакте са Словенима, те и с протојерејем Рајевским као посредником.¹³ За московске словенофиле, Велика етнографска изложба послужила је као савршен повод да се у пролеће 1867. године у Москви одржи и Други свесловенски конгрес.¹⁴

Међународне прилике после 1856. године нагнале су московске словенофиле на активније деловање. Званична Русија, под Горчаковљевог палицом, настојала је да што пре залечи „кримске ране“, ојача државу изнутра и врати је на европску позорницу. У том смислу рачунало се на балканске савезнике. Уз званично одобрење, московска интелигенција, већином московски словенофиле, почетком 1858. године, по узору на постојећа руска добротворна друштва, основали су Московски словенски комитет за помоћ словенским народима под османском и хабзбуршком влашћу, у културно-просветном, црквеном и економском погледу.¹⁵ Новооснована организација стављена је под надзор Азијског департмана Министарства иностраних дела. Временом, а нарочито након Свесловенског конгреса у Москви популарност

¹⁰ Исто, 25.

¹¹ Л. П. Лаптева, *нав. дело*, 302.

¹² Н. А. Попов, *Вопрос об обще-славянской азбуке*, Москва 1865.

¹³ *Протокол са заседања Одбора за припрему Етнографске изложбе, 30. децембар 1865.* Москва – Србија, Београд – Русија: документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, приредили М. Јовановић, А. Тимофејев, Ј. Кузмичева и Е. Иванова, Москва 2011, 326–327.

¹⁴ Више о Московској етнографској изложби и Свесловенском конгресу у: И. В. Чуркина, *Протоиерей Михаил Федорович Раевский и югославяне*, Москва 2011, 135–159.

¹⁵ Архив спољне политике Руске империје (даље: АВПРИ), Ф. 146, Оп. 495, Ед. хр. 11087, Л. 1–2. *Московски интелектуалци – А. М. Горчаков, Москва, јануар 1858.*

ове организације нагло је порасла. У то време, вероватно негде с јесени 1867. године, и Нил Попов постао је члан Московског словенског комитета, а убрзо и његов секретар. У наредним годинама словенски добротворни комитети отворени су у Петрограду, Кијеву и Одеси.¹⁶

Од 1867. године критика панславизма и сусрет са Словенима у Москви, који је показао да су Словени далеко од идеја панславизма, одразили су се и на Нила Попова и његова схватања.¹⁷ Какво је било његово виђење „словенског питања“ јасно се показало средином октобра 1872. године на седници Московског словенског комитета, када се позвао на речи Алимпија Васиљевића у вези с циљевима словенског савеза: „Заједничким снагама обезбедити слободу сваког словенског народа и омогућити правилан развој јединствености које је историја доделила великом словенском племену“.¹⁸ Није прибегавао позивима на словенску политичку солидарност и државно јединство, и зато је стекао поверење Словена. Његов биограф, Ирина Варабјова, навела је да га, у идеолошком смислу не може сврстати ни међу словенофиле, ни међу панслависте,¹⁹ за разлику од Сергеја Никитина, који га је видео као истомишљеника Каткова.²⁰

II

Године 1868, на предлог Попова, тада већ секретара,²¹ настале су промене у оквиру Московског словенског комитета и он се решава на активније деловање. Настојало се да се искористи повољан тренутак и заинтересованост руског друштва за словенски свет, а што је био резултат Московског свесловенског конгреса, и да се и Јужни и Западни Словени увере у помоћ руског народа. Нил Попов предложио је да се прилози прикупљају чешће, да

¹⁶ Нил Попов се залагао и за оснивање словенског добротворног комитета у Харкову, али није било успеха: *Марин Дринов – Н. А. Попов, Харков, 9. март 1873*. Корреспонденција болгар с Нилом Александровичем Поповим, сост. Л. Минкова, *Bulgarian Historical Review*, 5 (1977), 92; *Марин Дринов – Н. А. Попов, Харков, 10. фебруар 1877*. Исто, 94–95; *Н. А. Попов – Марин Дринов, Москва, 16. фебруар 1877*. Исто, 99.

¹⁷ И. Г. Воробјева, *С. А. Никитин о деятельности историка–слависта Н. А. Попова*, 74.

¹⁸ С. А. Никитин, *Очерки по истории южных славян и русско-балканских связей в 50–70-е годы XIX века*, Москва 1970, 290.

¹⁹ И. Г. Воробјева, *Нил Александрович Попов (1833–1891)*, Историки России: биографии, 286.

²⁰ С. А. Никитин, *Очерки по истории южных славян и русско-балканских связей в 50–70-е годы XIX века*, 290.

²¹ Према првом уставу Московског словенског комитета, дужност секретара била је да заводи преписку и саставља протоколе, да одржава контакт с дописницима на простору Турске, да чува печат, да чита протоколе на заседањима и потписује се заједно с председником, да саопшти дневни ред и саопшти решења Савета, да саопшти садржај примљених писама и одговоре. Уз све то, секретар је био члан Савета који управља свим пословима комитета: Државни архив Руске Федерације (даље: ГАРФ), Ф. 1750, Оп. 1, Ед. хр. 31, Л. 1–5 об. *Устав Московског словенског добротворног комитета*.

се развије мрежа контаката у Русији, да се протоколи редовно објављују, да се стекну дописници, не само у иностранству, већ и у Русији, да се школују словенски питомци у Русији, да се у словенским земљама оснивају школе, да се пружа материјална подршка дописницима у словенским земљама који желе да службују као учитељи и др.²² У циљу зближавања словенских народа, Нил Попов залагао се да се сваке године организује свесловенски скуп.²³

Као секретар Нил Попов одржавао је сталне везе с представницима словенских народа, те и са Србима. Имао је велики број познаника и пријатеља међу српским народом, о чему нам сведочи и богата архивска грађа његовог личног фонда. Од 1868. године Нил Попов био је главни посредник између московских словенофила и русофилске струје у Кнежевини Србији, с митрополитом Михаилом на челу, с којим је све до своје смрти путем преписке био у сталном контакту. Преко митрополита Михаила стизале су му вести о актуелним збивањима у Србији, а преко њега слата је помоћ за српске цркве,²⁴ манастире и школе, обављана књижна размена,²⁵ слат је новац за школовање Бугара и Срба ван граница Кнежевине Србији на Богословији у Београду,²⁶ слати су српски младићи и девојке на школовање у Русију и др. Нарочите заслуге Попов је имао у вези са школовањем Срба у Русији, па и Бугара, те су му се српски питомци често обраћали с „покровитељу југословенске младежи“, као и са речима: „Добротворе југословенски, Ваше је име познато целом југословенству на Балканском полуострву, к Вама долази југословенска омладина са свију страна и Ви је примате и просвећујете о Вашем издржавању“.²⁷ Осим с митрополитом Михаилом, Попов је одржавао контакт и са Алимпијем Васиљевићем, Пантом Срећковићем, Ђоком Влајковићем, архимандритом Нићифором Дучићем, митрополитом Савом Косановићем, Ђуром Даничићем и др. У сталном контакту био је и с руским конзулима на Балкану, нарочито с руским конзулом у Београду Николајем Павловичем Шишкином, и руским конзулом у Дубровнику Александром Семјоновичем Јонином. Истовремено, чинио је велике напоре да руску јавност упозна с Балканом, превасходно са српским народом. Његову библиографију чини више од двеста педесет наслова, а велики део посвећен је управо историји српског народа. Неколицина је преведена на српски језик.²⁸ Осим просветом,

²² ГАРФ, Ф. 1750, Оп. 1, Ед. хр.49, Л. 16–17 об. *Н. А. Попов – Московски словенски комитет, 16. фебруар 1868.*

²³ С. А. Никитин, *Славянские комитеты в России в 1858–1876 годах*, Москва 1960, 87.

²⁴ Научно-истраживачко одељење Руске државне библиотеке (даље: НИОР РГБ), Ф. 231/П, К. 21, Ед. хр. 27, Л. 1. *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 7. јул 1870.*

²⁵ Архив Српске академије наука и уметности (даље: АСАНУ), Српско учено друштво, 2688. *Јанко Шафарик – Стојан Новаковић, 29. јануар 1869;* Архив Србије (даље: АС), Стојан Новаковић, 321. *Митрополит Михаило – Стојан Новаковић, Београд, 4. јануар 1872.*

²⁶ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, новембар 1868.* Москва – Србија, Београд – Русија: документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 274–275.

²⁷ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 5, Ед. хр. 30, Л. 1–2. *Јеврем Бојовић – Н. А. Попов, Москва, 22. септембар 1874.*

²⁸ Н. Попов, *Србија и Русија: од Кочине крајине до Св. Андрејевске скупштине, I–IV*, превели П. Срећковић, Ж. Жујовић, А. Васиљевић и А. Марјановић, Београд 1870; исти, *Србија*

посебно се бавио потребама српске цркве, чему је посветио неколико радова.²⁹ Истовремено, водио је рачуна и о упознавању руске публике с радом Московског словенског комитета, а 1871. године објавио је у Петрограду „Очерки религиозной национальной благотворительности на Востоке и среди славян“ са циљем да прикаже стање у ком су се налазили балкански народи,³⁰ као и да своје комитетске другове упозна с тим шта је све урађено и шта све на том плану још треба да се уради.³¹ Све наведено оправдава то што су њега, поред Александра Фјодоровича Гиљфердинга, савременици сматрали водећим стручњаком у области славистике.³²

Од друге половине 1867. године српско-руски односи нису добро стајали. Пошто је власт преузело Друго намесништво (1868–1872), које је предводио Миливоје Петровић Блазнавац, неповерење између Петрограда и Београда додатно је порасло. Слабљење руског утицаја на Балкану навело је Московски словенски комитет на активније деловање. Нил Попов је почетком 1869. године преко митрополита Михаила упутио предлог да се у лето 1869. године организује Свесловенски конгрес у Београду. Сматрао је, да би након Москве и Прага, следећа престоница у којој би се Словени окупили требало да буде управо Београд. Уверавао је да би с руске стране учествовали озбиљни људи који би се држали мирољубивог правца, као и да би могли да учествују и други словенски представници, само не у великом броју. Предлог који је стигао из Москве, „да би овакав скуп понајпре био потребан и користан само Србији“, митрополит Михаило пренео је намесницима,³³ али су намесници остали уздржани. Иако није било озбиљне намере да се конгрес организује и да се на тај начин осујете преговори који су у то време вођени с Мађарима,³⁴ „господа“ су дала сагласност да се конгрес може догодити или крајем септембра или почетком октобра, поводом отварања Народног позоришта

после Парискога мира I. Светоандрејска скупштина (1858–1859), превели П. Срећковић, А. Василјевић и А. Марјановић, Београд 1872; исти, Србија и Турска од 1861. до 1869. године, Београд 1879; исти, Друга влада Милоша Обреновића (од 1859–1860 г.), I–II, превео Ј, Београд 1882.

²⁹ Н. А. Попов, *Православие в Боснии и его борьба с католическою пропагандой и протестантскими миссионерами*, Москва 1873; исти, *Православная церковь в Далмации под венецианским, французским и австрийским владычеством (XVI–XIX вв.)*, Православное обозрение 2, 3, 5–12 (1873); исти, *Нынешнее состояние православной церкви в Сербии*, Москва 1874; исти, *О значении и положении южно-славянской православной иерархии*, Православное обозрение 2 (1874), 244–251.

³⁰ Н. А. Попов, *Очерки религиозной национальной благотворительности на Востоке и среди славян*, Санкт-Петербург 1871, 1.

³¹ НИОР РГБ, Ф. 231/IV, К. 2, Ед. хр. 56, Л. 1–2. *Московский словенский комитет – В. А. Бильбасов, [1870]*.

³² НИОР РГБ, Ф. 239, П. 7, Ед. хр. 26, Л. 1–1 об. *Н. П. Гиљаров-Платонов – Н. А. Попов, 2. децембар 1869; К. Победоносцев – Александар III, 28. октобар 1869. Письма Победоносцеву к Александру III, I, с пред. М. Н. Покровского, Москва 1924, 9–10.*

³³ АСАНУ, Јован Ристић, XXVI/13. *Митрополит Михаило – Јован Ристић, Београд, 7. март 1869.*

³⁴ Више о томе у: С. Рајић, *Несуђени скуп Словена у Београду 1869. године*, Историјски часопис LXII (2013), 337–339.

у Београду.³⁵ Митрополит Михаило истакао је да су главни зближавање, познанство, размена мишљења, међусобно поверење, словенска стремљења и др.³⁶ Међутим, када је Нил Попов предложио да се припреме убрзају и да се као повод окупљања Словена искористи изградња капеле, а не отварање позоришта, није наишао на одобравање.³⁷ Неповољне вести, које је примио из Београда,³⁸ натерале су га да одустане од свог плана.

Само неколико месеци касније, када је путовао на прославу педесетогодишњице Кијевске духовне академије, октобра и новембра 1869. године митрополит Михаило посетио је Кијев, Москву и Петроград. За време свог боравка у Москви, уз помоћ Московског словенског комитета, отпочео је преговоре о отварању Српског подворја у Москви³⁹ као првог званичног српског представништва у Русији. Све послове око отварања, а касније и око уређивања, поред Николаја Николајевича Дурново, обављао је управо Нил Попов, а Подворје Српске митрополије у Москви свечано је отворено 13. децембра 1874. године.⁴⁰

Године 1869. Нил Попов одбранио је докторску тезу која је исте године и објављена у два тома под насловом *Россия и Сербия. Исторический очерк русского покровительства Сербии с 1806 по 1856 год*. Ово дело донело му је велико признање на обе стране. Српско учено друштво изабрало га је за свог дописног члана,⁴¹ а Константин Победоносцев представио је аутора и његову књигу свом ученику, будућем цару Александру III са циљем да покаже колико је „српско питање важно за Русију“ па, стога, и сама књига, која читаоце

³⁵ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 13, Ед. хр. 44, Л. 13–14, *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 31. март 1869.*

³⁶ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 9. април 1869*, Москва – Србија, Београд – Русија: документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 354–355.

³⁷ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 13, Ед. хр. 44, Л. 17–17 об, *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 7. мај 1869.*

³⁸ Јуна 1869. године, када је А. Н. Церетељев допутовао у Београд, јавио је Попову да у Београду нико не говори о Словенском конгресу, као ни о окупљању Омладине: „у првом случају стрепе од владе, а у другом од дугог путовања“: НИОР РГБ, Ф. 239, П. 21, Ед. хр. 13, Л. 1–2, *А. Н. Церетељев – Н. А. Попов, Београд, 9/21. јун 1869.*

³⁹ Више о Српском подворју у Москви у: Јеромонах Платон (Јовановић), *Српско подворје у Москви*, Београд 1901; В. Ф. Козлов, *Сербское подворье в Москве*, Московский журнал 5 (1999), 53–57; П. Пузовић, *Подворје српске цркве у Москви*, Српско-руски односи од почетка XVIII до краја XX века: зборник радова са међународног научног скупа одржаног у Српској академији наука и уметности у Београду 23–25. септембра 2010. године, уредио М. Војводић, Београд 2011, 77–93; Л. В. Кузьмичева, *Открытие Сербского Подворья в Москве в 70-е годы XIX века*, Историки-слависты МГУ 8. Славянский мир: в поисках идентичности. В ознаменовании 70-летия кафедры и 175-летия учреждения славистических кафедр в университетах Российской империи, Москва 2011, 301–313.

⁴⁰ О свечаном отварању Српског подворја у Москви писао је Н. Н. Дурново: *Московские епархиальные ведомости* 50, 8. децембар 1874.

⁴¹ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 22, Ед. хр. 52, Л. 1–2. *Српско учено друштво (Јанко Шафарик и Стојан Новаковић) – Н. А. Попов, Београд, 29. март 1869*; АСАНУ, Српско учено друштво, 2735. *Н. А. Попов – Српско учено друштво, 24. април 1869.*

уознаје с историјом Кнежевине Србије у последњих педесет година.⁴² Снажан утисак који је књига оставила на српско друштво пренео је Алимпије Васиљевић: „Стари кајмаками су се уплашили, млађи нараштаји желе да Вам се захвале, а београдска општина намерава да Вам додели статус почасног грађанина“.⁴³ Већ 1870. године преведена је на српски језик. Док се у Русији ово дело продало у само триста примерака,⁴⁴ српско издање, у тиражу од три хиљаде примерака, за веома кратко време је распродато.⁴⁵ Убрзо је објављена и Богишићева критика књиге, а Попов је награђен Уваровском наградом.⁴⁶

Позитивне критике охрабриле су Попова да се упусти у нове истраживачке изазове, па је почетком 1870. године одлучио да настави да пише српске историје и да по други пут посети српску престоницу. У то време припремао је књигу *Србија после Париског мира до смрти кнеза Михаила* са циљем да и српску и руску публику увери „да Србија остављена сама себи својој снази, са природним савезницима, може чинити напретке и ићи напред не само она једна, него водити напред и своје најближе суплеменике“, а за помоћ око истраживања обраћао се Јовану Ристићу.⁴⁷ Поред Јована Ристића, и Јован Гавриловић, за кога је важило да је најбоље упознат с архивском грађом,⁴⁸ био је спреман да му се у том смислу стави на располагање.⁴⁹

Врло брзо и руски посланик у Цариграду, гроф Николај Павлович Игњатијев, с којим се Нил Попов често састајао у Москви на његовом путу за Петроград⁵⁰ обавестио је Николаја Павловича Шишкина о доласку Попова у Београд. Николај Павлович Шишкин био је „стари познаник“ Нила Попова, још из времена његове прве посете Београду. Шишкин, који није имао високо мишљење о намесницима, нарочито не о Миливоју Петровићу Блазнавцу,

⁴² К. Победоносцев – Александар III, 28. октобар 1869, Письма Победоносцеву к Александру III, I, 9–10.

⁴³ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 6, Ед. хр. 7, Л. 1–2. Алимпије Васиљевић – Н. А. Попов, Београд, 14. јануар 1870.

⁴⁴ М. Ђ. Милићевић, Дневник I (1. јануар 1869 – 22. септембар 1872), прир. П. Крестић, Београд 2011, 214.

⁴⁵ Јован Гавриловић – Медо Пуцић, Београд, 31. март 1870, Разбор сочинения Н. А. Попова „Россия и Сербия“: с приложением некоторых документов, подчеркнутых преимущественно из архива Министерства иностранных дел в С.-Петербурге, составил В. Богишич, Санкт-Петербург 1872, 19–21.

⁴⁶ Руски државни архив књижевности и уметности (даље: РГАЛИ), Ф. 436, Оп. 1, Ед. хр. 1497, Л. 4–5. Стојан Новаковић – И. И. Срезњевски, Београд, 4. јун 1871.

⁴⁷ АСАНУ, Јован Ристић, XXVI/12, Н. А. Попов – Јован Ристић, 4. јун 1870.

⁴⁸ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 13, Ед. хр. 44, Л. 33–34, Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 26. март 1870.

⁴⁹ Како током друге његове посете Београду, тако и касније, Јован Гавриловић помагао је Нилу Попову у вези с његовим бављењем српском историјом: НИОР РГБ, Ф. 239, П. 7, Ед. хр. 2, Л. 1–2, Јован Гавриловић – Н. А. Попов, Београд, 24. јун 1870; НИОР РГБ, Ф. 239, П. 7, Ед. хр. 2, Л. 3–4, Јован Гавриловић – Н. А. Попов, Београд, 18. август 1870; ГАРФ, Ф. 1750, Оп. 1, Ед. хр. 82, Л. 6, Јован Гавриловић – [Митрополит Михаило], Београд, 9. новембар 1871.

⁵⁰ С. А. Никитин, Славянские комитеты в России в 1858–1876 годах, 90.

извештавао је да Намесништво припрема Попову велике овације због његове књиге, јер на тај начин желе народу да скрену пажњу с устава, за који каже да „личи на Хатихумајун“.⁵¹

Након посета Букурешту и Рушчуку, где је такође обављао архивска истраживања,⁵² Нил Попов је јул и август 1870. године провео у Београду. Био је смештен код митрополита Михаила.⁵³ По доласку је имао прилику да се представи кнезу Милану и намесницима.⁵⁴ Милан Ђ. Милићевић, с којим се често сретао, забележио је да је Нил Попов добро говорио српски језик.⁵⁵ Иако је већи део времена посветио раду у архиву и библиотеци,⁵⁶ слободно време проводио је у дружењу с либералима, попут Јована Илића,⁵⁷ Љубомира Каљевића, Ђоке Влајковића⁵⁸ и др. Састајао се и са Шишкином и с њим је разматрао политичко стање у Србији. Шишкин, који је њихове разговоре поверио грофу Игњатијеву, тврдио је да су обојица дошли до истоветног, мада неповољног закључка „да је тренутна власт у Србији лоша, али да за сада не треба радити на њеном рушењу, јер би наредна влада, сачињена из вођа ултралибералне партије, била још погубнија по интересе Србије и Русије“. Навео је да би то значило да би се од Србије направила друга Румунја, и да би њихово ослањање на европске револуционарне комитете могло изазвати непријатељски став према Русији због Пољске.⁵⁹

За време боравка у Београду Нил Попов није заборављао ни своје обавезе секретара, па је у складу с тиме што је Московски словенски комитет помагао школовање Бугара на Богословији у Београду, своје путовање искористио и као прилику да се сретне с њима и да с неким од њих ступи у ближи контакт. Такав пример био је Недељко Жеков, који га је уверавао да му у Бугарској може бити верни дописник.⁶⁰

У част Попова, пред његов одлазак, митрополит Михаило приредио је свечани ручак, на коме су присуствовали сви министри и други чиновници.⁶¹ Само два дана касније, 1. септембра, са секретаром руског конзулата

⁵¹ ГАРФ, Ф. 730, Оп. 1, Ед. хр. 4203, Л. 17–20 об, *Н. П. Шишкин – Н. П. Игњатијев, Београд, 14. јун 1870.*

⁵² Л. П. Лаптева, *нав. дело*, 310.

⁵³ АСАНУ, Јован Ристић, III/19, *неустановљено лице – Јован Ристић, Београд, 3. јул 1870.*

⁵⁴ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 5, Ед. хр. 18, Л. 2, *М. П. Блазнавац – Н. А. Попов, 1. јул 1870.*

⁵⁵ М. Ђ. Милићевић, *Дневник I (1. јануар 1869 – 22. септембар 1872)*, 213.

⁵⁶ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 15, Ед. хр. 8, Л. 1–2, *Стојан Новаковић – Н. А. Попов, Београд, 13. август 1870.*

⁵⁷ М. Ђ. Милићевић, *Дневник I (1. јануар 1869 – 22. септембар 1872)*, 217.

⁵⁸ АСАНУ, Јован Ристић, III/19, *Неустановљено лице – Јован Ристић, Београд, 29. јул 1870.*

⁵⁹ ГАРФ, Ф. 730, Оп. 1, Ед. хр. 4203, Л. 21 об, *Н. П. Шишкин – Н. П. Игњатијев, Београд, 19. август 1870.*

⁶⁰ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 21, Ед. хр. 42, Л. 1–2, *Недељко Жеков – Н. А. Попов, Београд, 20. јануар 1871.*

⁶¹ М. Ђ. Милићевић, *Дневник I (1. јануар 1869 – 22. септембар 1872)*, 234.

Александром Степановичем Тројанским Нил Попов напустио је Београд. На станици су га пратили архимандрит Дучић, Љубомир Каљевић и Милан Кујунџић.⁶² Да је Поповљева посета Кнежевини Србији оставила позитиван утисак, забележио је Јездимир Чекић, некадашњи студент Правног факултета Московског универзитета, који му је пренео „да је постао омиљена личност у очима сваког Србина и да се за његове беспристрасне историјске радове много што изменило и добило други изглед“.⁶³

Потез руске владе с јесени 1870. године, одбацивање принципа демилитаризације Црног мора, имало је посебан одјек међу Србима. Митрополит Михаило свом пријатељу Попову написао је: „Хвала Богу, па су се Руси опет показали. Ви и ја смо често говорили да Црно море мора бити руско море.“⁶⁴ Овакав Горчаковљев корак подгрејао је српске наде у руску помоћ у предстојећој борби с Турском.⁶⁵ Фебруара 1871. године архимандрит Нићифор Дучић обратио се Нилу Попову тврдећи да је Србија вољна да крене у борбу за ослобођење и уједињење, али да би се „на југу подигла српска православна краљевина“ потребна је помоћ Русије.⁶⁶

У лето 1871. године Нила Попова у Москви посетио је присталица Омладине сердар Перо Матановић, који је тада постао и члан Московског словенског комитета.⁶⁷ У повратку из Москве Матановић је боравио у Бугарској, затим је посетио Светозара Милетића у затвору, а након тога и српске намеснике у Београду, које је наговарао на устанак. Матановић је планирао да у јесен 1871. године подигне устанак у Херцеговини, који би се проширио на Босну и ком би се придружиле и Црна Гора и Србија.⁶⁸ Из Црне Горе отишао је у Албанију, где је подржавао тамошње немуре, за које је уверавао Нила Попова да могу прерасти у општи устанак, и у исто време очекивао је руску подршку.⁶⁹ Све се завршило без успеха. За то време, на савет грофа Игњатијева, октобра 1871. године млади кнез Милан, у пратњи Блазнавца, посетио је руског цара Александра II у Ливадији. Кримска посета имала је повољан исход и српско-руски односи су нормализовани.

⁶² АСАНУ, Јован Ристић, III/19, *неустановљено лице – Јован Ристић, Београд, 21. август 1870.*

⁶³ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 21, Ед. хр. 21, Л. 5–6, *Јездимир Чекић – Н. А. Попов, 1. септембар 1871.*

⁶⁴ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 13, Ед. хр. 45, Л. 41–42, *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 31. октобар 1870.*

⁶⁵ С. А. Никитин, *Очерки по историји јужних славян и русско-балканских везај в 50–70-е годы XIX века, 278–279.*

⁶⁶ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 8, Ед. хр. 33, Л. 7–9, *Нићифор Дучић – Н. А. Попов, Београд, 25. јануар 1871.*

⁶⁷ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 13, Ед. хр. 15, Л. 3–4, *Перо Матановић – Н. А. Попов, 29. јул 1871.*

⁶⁸ Р. Јовановић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1860–1878, Цетиње 1977, 215–216.*

⁶⁹ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 13, Ед. хр. 15, Л. 1–2, *Перо Матановић – Н. А. Попов, Београд, 4. септембар 1871.*

По повратку из Београда Нил Попов посветио се пословима у вези с отварањем Дамског одељења Московског словенског комитета, које се искључиво бавило школовањем српских и бугарских питомица у Русији, и у том смислу постао се за отварање пансиона и школе при Алексејевском женском манастиру у Москви, у којој су часови српског и бугарског језика одржавани под његовим надзором.⁷⁰ Главни циљ било је стварање будућег просветног кадра за словенске крајеве под турском влашћу.⁷¹ Нил Попов, уз подршку митрополита Михаила, водио је рачуна о српским питомицама у Москви, бринуо се о њиховом здрављу и успеху у школовању „у духу православља и Словенства“.⁷² Истовремено, у јесен 1870. године, оженио се кћерком свог ментора,⁷³ Вером Сергејевном Соловјевом, с којом је добио четворо деце.

У мају 1871. године митрополит Михаило пренео је професору Попову какав је утисак оставио на младог кнеза, да кнез Милан пита за њега и да се интересује када ће се појавити у штампи наставак његове књиге. Пренео му је да је кнез Милан изјавио да „Попов боље од свих Срба пише историју, потпуно непристрасно, пошто не припада ниједној партији“.⁷⁴ Неколико месеци касније као посебна књига у штампи се појавила *Србија после Паризског мира I. Святоандрејевска скупина (1858–1859)*, а први примерци, посредством митрополита Михаила, стигли су децембра 1871. године у Србију. У уводу ове књиге Нил Попов нагласио је да судбина Кнежевине Србије утиче на Јужне Словене, и то како на оне под Аустроугарском, тако и на оне под турском влашћу, и да Србији припада веома значајна улога у решавању читавог словенског питања.⁷⁵ У Србији је ова књига произвела различите критике. Намесништво, као и Влада, њоме нису били задовољни. Сви су тврдили да има доста грешака.⁷⁶ На српски језик преведена је 1872. године. Алимпије Васиљевић пренео му је да је та књига привукла велику пажњу, више од прве: „Уопштено, народно-либерална партија мисли да сте Ви овом

⁷⁰ *Протокол са заседања Дамског одељења Московског словенског комитета, 26. новембар 1871, Москва – Србија, Београд – Русија: документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 260–261.*

⁷¹ Библиотечко-архивско одељење Народног музеја Црне Горе (даље: БАО НМЦГ), Приновљени рукописи, Ф. 19, 1871, *Московски словенски комитет (Н. А. Попов) – А. С. Јонин, фебруар 1871; Ј. Блажић, Московски словенски комитет и школовање српских и бугарских питомица (1876–1877), Мешовита грађа (Miscellanea) XXXIII (2012), 301–314.*

⁷² *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 25. мај 1871, Москва – Србија, Београд – Русија: документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 256–257; Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Крагујевац, 1. октобар 1871, исто, 259–260.*

⁷³ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 5, Ед. хр. 25, Л. 13–14, *Валтазар Божишић – Н. А. Попов, Одеса, 18. октобар 1870.*

⁷⁴ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 13, Ед. хр. 45, Л. 23–24 об, *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 28. април 1871.*

⁷⁵ Н. А. Попов, *Србија после Паризског мира I. Святоандрејевска скупина*, Москва 1871, 3–4.

⁷⁶ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 3. децембар 1871, Москва – Србија, Београд – Русија: документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 357–358.*

књигом њој подигли споменик“.⁷⁷ Убрзо се појавила и оштра критика Ђорђа Ценића: „Но ето појави се нова звезда са сјевера која узме на себе *због наше неспособности*, терет да нас усређи нашом историјом. Овај великодушни србофил зове се Нил Попов.“⁷⁸ На то је уследио и одговор преводилаца.⁷⁹ Књигом није био задовољан ни Милићевић, који је забележио да је „Попов показао овом књигом да није способен проучити развитак идеја у народу, да не зна шта могу да учине децениуми година и рада у људи; он је прост копииста датих му бележака интересованих очевидаца.“⁸⁰ У то време Нил Попов, уз Друштво љубитеља природних наука, радио је на организацији Политехничке изложбе у Москви у част двеста година од рођења Петра Великог.⁸¹ На изложби се очекивало и присуство словенских представника.⁸²

Поводом кнежевог пунолетства, за 22. и 23. август 1872. године припремала се велика свечаност у Београду, која је требало да означи почетак самосталне владе Милана Обреновића. Испред Београдске општине градоначелник Београда Димитрије Поповић позвао је московску думу да узме учешће у прослави.⁸³ Уместо у московску думу, позивница из Београда стигла је на адресу Московског словенског комитета. То је изазвало веома бурну реакцију Ивана Аксакова, који је тврдио да нико од њих није ни помишљао да путује на прославу и да Србији није паметно да сада диже превелику праšину. Био је уверен да руски канцелар неће дозволити да Дума пошаље своје представнике и сматрао је да би било довољно ефектно да руски цар пошаље Александровску ленту. Истовремено, ако би одлука била да неко треба да иде, веровао је да би то могао да буде само Нил Попов, јер, како је и сам тврдио, „тамо може путовати само човек коме су тамошње интриге и послови добро познати“.⁸⁴

Након одлуке да званичне институције не могу слати своје представнике на прославу, већ да на исту могу путовати само појединци, на седници московске думе одлучено је да се позове Нил Попов да као грађанин Москве отпутује

⁷⁷ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 6, Ед. хр. 7, Л. 5–6 об, *Алиптије Васиљевић – Н. А. Попов, Београд, 14. јануар 1872.*

⁷⁸ Ђ. Ценић, *Нил Попов као називи-историк српски или Одговор Ђ. Д. Ценића на лажна потварања Нила Попова*, Београд 1872, 7.

⁷⁹ П. Срећковић, *Одговор г. Ђорђу Д. Ценићу: на његову критику Нилове књиге: „Србија после Париског мира“*, Београд 1872.

⁸⁰ М. Ђ. Милићевић, *Дневник I (1. јануар 1869 – 22. септембар 1872)*, 438.

⁸¹ АВПРИ, Ф. 146, Оп. 495, Ед. хр. 10848, Л. 26–26 об, *Друштво љубитеља природних наука – Министарство иностраних дела, Москва, 23. мај 1872.*

⁸² НИОР РГБ, Ф. 239, П. 13, Ед. хр. 46, Л. 1–2, *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 7. јануар 1872*; НИОР РГБ, Ф. 239, П. 9, Ед. хр. 42, Л. 9–10, *А. С. Јонин – Н. А. Попов, Дубровник, 18/30. јун 1872.*

⁸³ *Градоначелник Београда (Димитрије Поповић) – Московска градска дума, Београд, 3. јул 1872.* Москва – Србија, Београд – Русија: документа и материјали, Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 361.

⁸⁴ *И. С. Аксаков – Н. А. Зубков, Турово, 21. јул 1872, исто, 362.*

у Београд и ода почаст младом кнезу, што је и урађено.⁸⁵ Истовремено, московска дума обавестила је домаћине да од њихове стране могу очекивати два представника, и то Матвеја Григорјевича Попова и Нила Александровича Попова.⁸⁶ Поред московске думе, позив на прославу, у име организатора, Попову је упутио и Алимпије Васиљевић, који је навео да је општа жеља организатора да он присуствује прослави.⁸⁷

Упркос томе, на прослави одржаној у Београду 22. августа 1872. године, с руске стране присуствовао је царев ађутант, московски генерал–губернатор кнез Владимир Андрејевич Долгоруков у пратњи тада коњичког капетана друге класе Георгија Антоновича Скалона, док је присуство Нила Попова изостало.⁸⁸ Нил Попов је преко градоначелника Београда честитао кнезу Милану „његово ступање у службу отаџбине“, ⁸⁹ док је митрополит Михаило изразио жаљење због његовог недоласка и навео да ће наредног пута позив упутити раније.⁹⁰

Већ у новембру 1872. године митрополит Михаило пренео је Попову да је наредни корак кнежева посета Петрограду, а пре тога Цариграду, као и његова женидба с Русињом, ако не са царском принцезом, онда девојком из високе руске породице.⁹¹ На предлог Милосава Протића, кнез Горчаков је, у договору с руском царицом, преузео на себе да за српског кнеза пронађе жену.⁹²

Међународна збивања, склапање Тројецарског савеза, одразило се и на политичку сцену Кнежевине Србије. У јесен 1873. године образована је конзервативна влада Јована Мариновића, која је заменила Ристићев кабинет и тиме означила крај Намесничког режима и почетак самосталне владе кнеза Милана. Нова влада окренула се реформама, па се једна од промена тицала Закона о заложницама Управе фондова. Имали су намеру да онемогуће задуживање сељака код приватних лица и омогуће његово задуживање код јавних каса, па је било потребно наћи новац на страни.⁹³ И док су се водили преговори о зајму са западним повериоцима, проруска струја, коју је у овом

⁸⁵ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 23, Ед. хр. 19, Л. 1–2, [Градоначелник Москве] – Н. А. Попов, 27. јул 1872.

⁸⁶ Централни историјски архив Москве (даље: ЦИАМ), Ф. 179, Оп. 21, Д. 291, Л. 10–10 об, Градоначелник Москве (И. А. Љамин) – Београдска општина [до 2. августа 1872].

⁸⁷ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 6, Ед. хр. 7, Л. 7–8, Алимпије Васиљевић – Н. А. Попов, [почетак августа 1872].

⁸⁸ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 13, Ед. хр. 46, Л. 22–23, Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 16. август 1872.

⁸⁹ НИОР РГБ, Ф. 231/IV, К. 2, Ед. хр. 57, Л. 1, Н. А. Попов – Димитрије Поповић, Москва [1872].

⁹⁰ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 13, Ед. хр. 46, Л. 22–23, Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 16. август 1872.

⁹¹ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 13, Ед. хр. 46, Л. 30–31, Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 3. новембар 1872.

⁹² Рукописно одељење Народне библиотеке Србије (даље: РО НБС), Р 811/1, 1, Милосав Протић – Милан Обреновић, Београд, 9. децембар 1873.

⁹³ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, I, Београд 2005, 328–330.

случају предводио Алимпије Васиљевић, покушала је да преко Нила Попова уреди склапање зајма у Русији.

Алимпије Васиљевић затражио је од Попова да искористи своја познанства и пронађе у Москви некога ко би био спреман да под извесним условима изда српској влади зајам у висини од три милиона рубаља за подмиривање Управе фондова и тиме „спречи енглеска и немачка освајања и учврсти више од свега везе између Срба и Руса“.⁹⁴ Нил Попов га је обавестио да је Московска трговачка банка спремна да реализује српски зајам, али је било потребно добити сагласност руског министра финансија, што је пало на терет српске владе, а уз то су постојали и проблеми око курса. То је успорило преговоре, па се Васиљевић пожалио Попову да су неозбиљни поступци московских банкара озбиљно нарушили углед обојице у очима српске публике.⁹⁵ Средином августа 1874. године Васиљевић се поново обратио Попову, кога је замолио да разговара с управником Московске трговачке банке и да му саопшти да српска влада пристаје на нове услове, као и на то да сама затражи дозволу руске владе.⁹⁶ Према сведочењу Бењамина Калаја, када се српска влада обратила за дозволу, руска влада им је наводно одговорила да се њима не може веровати. При томе се вероватно мислило на Попова и Каткова.⁹⁷

Исте године проруска струја покушала је да преко Нила Попова помогне извесном Милошу Ђорђевићу, иначе руском ђаку, који је имао намеру да у Србији отвори фабрику шећера, али за то није имао довољно средстава. Веровали су да би Попов помоћу руског капитала могао да потисне немачки утицај, јер је Ђорђевић свој пројекат представио српској влади, након чега су, како је митрополит Михаило навео, „Немци и Пруси похитали да својим фабрикама колонизују Србију“.⁹⁸

III

За време Велике источне кризе, током 1875. и 1876. године, Московски словенски комитет нашао се на врхунцу свога деловања. Већ по избијању устанка у Херцеговини настојали су да на све могуће начине подрже покрете српског, касније и бугарског народа, и веома активно су учествовали у првом српско-турском рату. У то време су се Срби у више наврата обраћали Нилу Попову. Фебруара 1876. године митрополит Михаило му је поручио: „Молим вас, решавајте Источно питање, што пре, јер ће бити лакше, касније

⁹⁴ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 6, Ед. хр. 7, Л. 9–11 об, *Алимпије Васиљевић – Н. А. Попов, Београд, 10. април 1874, 365–367.*

⁹⁵ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 6, Ед. хр. 7, Л. 16–17 об, *Алимпије Васиљевић – Н. А. Попов, Београд, 14. јун 1874.*

⁹⁶ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 6, Ед. хр. 7, Л. 18–19, *Алимпије Васиљевић – Н. А. Попов, Београд, 4. август 1874.*

⁹⁷ *Дневник Бењамина Калаја 1868–1875*, приредио А. Раденић, Београд 2002, 591.

⁹⁸ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 3. јул 1874*, Москва – Србија, Београд – Русија: документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 368–369.

ће бити теже и опасније за нас на југу. Аустрија је изазвала устанак у Херцеговини изненадно за нас и вас са циљем, да бисмо изгубили и ми и ви. А када је видела, да се неће решити према њеним калкулацијама, почела је са интригама. О, ако вас она не би преварила, ви можете нашу грешку исправити, а ми вашу не можемо?!“⁹⁹ Нарочито су се за помоћ обраћали за време српско-турског рата, када се очекивао улазак Русије у рат.¹⁰⁰ Октобра 1876. године рад словенских добротворних комитета је ограничен, а очи избијања руско-турског рата претворени су у друштва и стављени под надзор Министарства унутрашњих послова. Московско словенско друштво добило је нови устав,¹⁰¹ а Нил Попов постављен је за потпредседника.¹⁰² Од тог момента Попов се посветио обавезама професора, инспектора Маријинске школе¹⁰³ и председника Етнографског друштва, а од послова у комитету задржао је само послове око издавања књига и брошура, о чему је и известио митрополита Михаила.¹⁰⁴ Након Берлинског конгреса, када је због критике руске дипломатије Иван Аксаков протеран из Москве,¹⁰⁵ Нил Попов био је задужен за све послове око затварања Московског словенског друштва. За његове заслуге у годинама Велике источне кризе српска влада наградила га је Таковским орденом другог степена.¹⁰⁶

Период након 1878. године одредио је пораз и затварање Московског словенског друштва, те „преживљавање“ словенофилског покрета у последње две деценије XIX века. Без обзира на судбину Московског словенског друштва, Нил Попов наставио је да брине о српским и бугарским питомцима у Русији,¹⁰⁷

⁹⁹ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 28. јануар 1876*, Освобождение Болгарии от турецкого ига: документы в трех томах. Освободительная борьба южных славян и Россия, III, под ред. С. А. Никитина, В. Д. Конобеева, А. К. Бурмова и Н. Т. Тодорова, Москва 1961, 176.

¹⁰⁰ *Алимџије Васиљевић – Н. А. Попов, Београд, 17. септембар 1876*, Москва – Србија, Београд – Русија: документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 464–465; *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 25. октобар 1876*, исто, 477–478; *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 12. новембар 1876*, исто, 485–487.

¹⁰¹ *Н. А. Попов – Марин Дринов, Москва, 2. април 1877*, Корреспонденция болгар с Нилом Александровичем Поповым, 100.

¹⁰² *В. А. Долгоруков – А. Е. Тимашев, Москва, 1. мај 1877*. Москва – Србија, Београд – Русија: документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 501–502.

¹⁰³ Маријанска школа, основана 1851. године, од 1. јуна 1872. године добила је новог инспектора разреда, Нила Попова, за време којег је ова школа прерасла у осмогодишњу: *Историческая записка двадцатипятилетней деятельности Мариинского женского училища попечительства о бедных в Москве состоящего в ведомстве императрицы Марии (1851–1876) с девятью приложениями*, составил Нил Попов, Москва 1876, 34.

¹⁰⁴ АС, Вариа, 1633, *Н. А. Попов – Архимандрит Сава, Москва, 4. април 1877*.

¹⁰⁵ Н. И. Цимбаев, *И. С. Аксаков в общественной жизни пореформенной России*, Москва 1978, 241–244.

¹⁰⁶ НИОР РГБ, Ф. 239, П. 3, Ед. хр. 4, Л. 1–2, *Министарство иностраних дела Србије – Н. А. Попов, 10. октобар 1878*.

¹⁰⁷ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Београд, 25. новембар 1881*. Москва – Србија, Београд – Русија: документа и материјали. Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917,

као и о Српском подворју у Москви. Нарочито значајну улогу имао је када су представници Српске митрополије поново преузимали Подворја (1884–1885).¹⁰⁸ Управо на препоруку Попова и Аксакова Платон Кулаковски, тадашњи магистрант Московског универзитета, дошао је 1878. године у Србију и постао је професор катедре за руски језик и књижевност на Великој школи у Београду.¹⁰⁹

Године 1881. Нил Попов објавио је књигу *Вторичное правление Милоша Обреновича (1859–1860)*, која је наредне године, у виду два тома, преведена на српски језик. У овом делу изразио је свој став према добро познатој „Посланици. Србима из Москве“, за коју је сматрао да, иако се појавила у повољном тренутку, није могла имати већег значаја, јер, како је навео, њени аутори нису могли да схвате која су „горућа“ питања за Србе.¹¹⁰ Како је забележио, она се нарочито није допала људима реакционог правца, док је либерална партија, која ју је срдечно примила, сматрала да су прећутана многа питања, што је „одузимало Посланици карактер непосредног учешћа у животним интересима тадашње Србије, и имало значај само тек братског, премда не сасвим очекиваног савета“.¹¹¹ Године 1884. Попов је постао дописни члан Руске академије наука, а наредне године преузео је и дужност директора Московског архива Министарства правде.¹¹² Умро је почетком 1892. године, а сахрањен је у Новодевичјем манастиру у Москви.

* * *

Као руски патриота и историчар, Нил Александрович Попов оставио је иза себе неизбрисив траг у историји српско-руских односа друге половине XIX века. Као историчар указао је руском друштву на то да је „српско питање веома важно за Русију“ и, стога, на потребу зближавања двају народа. Као десна рука московских словенофила, нарочито у годинама између 1867. и 1877. године, подржавао је српски национални покрет. У том смислу, кроз културу, просвету, црквене послове, па и економију радио је на јачању руског утицаја у Србији. Његова залагања нарочито су се истакла на пољу просвете. Како писаном речју, тако и делима, стекао је велико и заслужено признање међу Србима.

III, приредили А. Л. Шемјакин, Е. В. Иванова, А. Тимофејев и Г. Милорадовић, Москва–Београд 2012, 170–171.

¹⁰⁸ *Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Рушчук, 29. новембар 1883; исто, 186–187; Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Рушчук, 31. јануар 1884; исто, 187–188; Митрополит Михаило – Н. А. Попов, Рушчук, 21. фебруар 1884; исто, 188–189.*

¹⁰⁹ *Алиптије Васиљевић – А. И. Персијани, Београд, 14. март 1878; исто, 65–66; Н. А. Попов – Јован Бошковић, 27. септембар 1878, Москва – Србија, Београд – Русија: документа и материјали. Друштвене и политичке везе 1804–1878, II, 841–842.*

¹¹⁰ Н. А. Попов, *Друга влада Милоша Обреновића (од 1859–1860. г.)*, I–II, 119–120.

¹¹¹ Исто, 121.

¹¹² Д. Д. Языков, *Учёная деятельность Н. А. Попова*, Исторический вестник 2 (1892), 534–535.

Jovana Blažić Pejić

NIL POPOV AND SERBIA

S u m m a r y

Nil Aleksandrovich Popov, a Russian professor, historian and archivist, is recognized by Russian historiography as a founder of the new period in the study of history in Slavic studies, as well as being a founder of studies of Serbian history and the history of Serbian-Russian relations at Moscow University. During the second half of the 19th century, especially in the period 1867-1877, Popov supported the Serbian National Movement through his involvement in the Moscow Slavic Benevolent Committee. As the Secretary of the Moscow Slavic Benevolent Committee, as well as the right hand of Moscow Slavophiles and a trusted man of pro-Russian factions in the Principality of Serbia, Nil Popov worked on strengthening Russian influence among the Serbian people, both through cultural, educational, ecclesiastical and economic means. In the light of new archival material, we endeavor to point out not just the power of his thought but also the scope of his activism, primarily in relation to his contribution in the struggle for the liberation of the Serbian people and their unification during the 1860s and 1870s.